

મનમોહન દેસાઈ : શ્રેષ્ઠ તો યાદ રહે જ છે

૧ માર્ચ, ૧૯૯૪.

બૉલીવુડની ફિલ્મી દુનિયામાં જે માણસે વીસ ફિલ્મો આપી, જેને ફિલ્મી દુનિયાના એન્ટરટેઇનર તરીકે ઓળખવામાં આવતા હતા, જેણે ‘અમર અકબર એન્થોની’, ‘નસીબ’, ‘બલફ માસ્ટર’, ‘સરચ્યા જૂઠા’, ‘ધરમવીર’ જેની મલ્ટિસ્ટારર ફિલ્મો આપીને ફિલ્મી દુનિયાને એક નવા પ્લેટફોર્મ સુધી પહોંચાડવાનું કામ કર્યું, એ માણસ અચાનક પોતાના ઘરની બાલ્કનીમાંથી કૂદી પડ્યો! જો કે હજી એ સવાલ અકબંધ છે કે મનમોહન દેસાઈ નામનો એ માણસ કૂદી પડ્યો કે કોઈ અકસ્માતે પડી ગયો! પ્રખર નાટ્યકાર પ્રવીણ જોષી માટે પણ એ જ સવાલ પુછાય છે કે પ્રવીણભાઈ પડી ગયા કે...

ઘણી વાર ઘણાં મૃત્યુ આપણી સામે એક સવાલ છોડી જાય છે, જેનો જવાબ એ માણસ પોતાની સાથે લઈને જતો રહે છે. પાછળ રહી ગયેલા સહુ પોતાની ધારણાઓ અને મનોમંથનમાં અટવાયા કરે છે.

કીકુભાઈ દેસાઈ, જે ૧૯૩૧થી ૧૯૪૧ દરમિયાન પેરેમાઉન્ટ સ્ટુડિયોઝના માલિક હતા. એમની ફિલ્મો મુખ્યત્વે ‘સર્કસ ક્વિન’, ‘ગોલ્ડન ગૅંગ’ જેવી સ્ટંટ ફિલ્મો હતી. એમનો મોટો દીકરો ૧૯૫૦માં પ્રોડ્યૂસર બન્યો અને એણે પોતાના નાના ભાઈને દિગ્દર્શક તરીકે પહેલો બ્રેક આપ્યો. ૧૯૬૦માં બનેલી ફિલ્મ ‘છલિયા’થી આપણને એક દિગ્દર્શક મળ્યા, જેનું નામ મનમોહન દેસાઈ!

કૌટુંબિક જીવનની આસપાસ વણાયેલી, ઘણી વાર ન માની શકાય એવી વાર્તાઓ... મા-દીકરાનો પ્રેમ, ભાઈઓનો પ્રેમ અને અંતે ‘બલડ ઈઝ થીકર ધેન વોટર’ની કથા! સલીમ-જાવેદ, પ્રયાગ રાજ અને કે.કે. શુક્લા જેવા લેખકો સાથે એમણે કામ કર્યું. ૨૯ વર્ષમાં ૨૦ ફિલ્મો બનાવી. જેમાં ૭૦ ટકાથી વધુ સફળ થઈ. મનમોહન દેસાઈ પોતાની યુવાનીના દિવસોથી એક અભિનેત્રીના ફેન હતા. હિન્દી ઈન્ડસ્ટ્રીમાં જેને સૌથી વધુ સન્માનનીય અભિનેત્રીઓમાં મૂકવામાં આવે છે એવી આ અભિનેત્રી નંદા માટે કદાચ મનમોહન દેસાઈને પ્રેમ હતો. એમનાં લગ્ન જીવનપ્રભા ગાંધી સાથે થયાં હતાં, પરંતુ જીવનપ્રભાના મૃત્યુ પછી મનમોહન દેસાઈ અને નંદા વચ્ચે પ્રણય પાંગર્યો. ૧૯૯૨માં, પંચાવન વર્ષની ઉંમરે એમણે નંદાજી સાથે એન્ગેજમેન્ટ કર્યા. ૧૯૯૪ની પહેલી માર્ચે પોતાના જ ઘરની બાલ્કનીમાંથી એ પડી ગયા કે એમણે કૂદકો મારીને આપઘાત કર્યો...

મનમોહન દેસાઈની કારકિર્દી એક મહેનતુ અને પ્રામાણિક વ્યક્તિની કારકિર્દી તરીકે જોવામાં આવે છે. એમણે ખાસ નિષ્ફળતા પણ જોઈ નહોતી. એવા કોઈ દેવાં પણ નહોતાં. જેને એ ચાહતા હતા એવી વ્યક્તિ સાથેનો સંબંધ પણ એમને મળ્યો. તો પછી, એવું શું થયું કે એમના જીવનમાં આવી ભયાનક ઘટના બની ગઈ... કોઈક કહે છે એમને ડિપ્રેશન હતું. ફિલ્મો બનાવનારો માણસ ઘેર બેસી જાય એનાથી કદાચ આવું ડિપ્રેશન આવતું હશે? એમની છેલ્લી ફિલ્મ ‘ગંગા જમના સરસ્વતી’ બહુ સફળ નહોતી થઈ. મનમોહન દેસાઈ એક સફળ દિગ્દર્શક હતા, પરંતુ દરેક ક્રિયેટિવ માણસના જીવનમાં એક ડિક્લાઈન આવતી હોય છે. સુભાષ ઘાઈની ફિલ્મ ‘કિસના’ હોય કે ખુદ અમિતાભ બચ્ચનની બીજી ઈનિંગ શરૂ થતાં પહેલાંની ફિલ્મો ‘જાદુગર’, ‘તૂફાન’, ‘અલ્લારખા’ અને ‘અજુબા’ જેવી ફિલ્મો હોય!

મહત્વની વાત છે કે કોઈ એક વ્યક્તિ સતત ટોપ પર રહી શકતી નથી. ટોપ ઉપર એક જ જગ્યા હોય છે. એ મેળવવા લગભગ બધા મથે એ સ્વાભાવિક છે. જે વ્યક્તિ એક વાર પોતાની કારકિર્દીની ટોચે પહોંચે એણે ત્યાં ટકી રહેવા માટે પ્રયાસ કરવો જોઈએ, એ ખરું, પરંતુ જો સહેજ પણ પોતાની કારકિર્દી કે ક્રિયેટિવિટી ડામાડોળ લાગે તો એને પોતાનાં વળતાં પાણી માનીને હારી જવાને બદલે કે જાતને છેતરવાને બદલે કાં તો કોઈ નવી દિશામાં નવેસરથી વિચાર કરવો જોઈએ અથવા પોતે જે ઉત્તમ સર્જનો કર્યાં છે એને જ પોતાના ભાવકો, ચાહકો, પ્રેક્ષકો કે પ્રશંસકોની સ્મૃતિમાં અકબંધ રાખીને સહજતા અને સરળતાથી એક્સિટ કરવી જોઈએ. દરેક માણસના જીવનમાં આવું થાય એ જરૂરી પણ નથી. ચંદ્રકાન્ત બક્ષી જેવા લેખક કે વહિદા રહેમાન જેવી અભિનેત્રી કારકિર્દીનાં ઘણાં

વર્ષો સુધી એકસરખી ડવેમર અને પ્રશંસા મેળવી શકે છે. એને માટે એમણે કોઈ ખાસ યત્ન નથી કરવો પડતો એવું માનવાની જરૂર નથી.

અનિલ કપૂર જેવા અભિનેતા જેમની ઇમેજ એક ટપોરી કે ગુંડાની હતી એમણે થોડાં વર્ષો સુધી બ્રેક લઈને ચરિત્ર અભિનેતા તરીકે પાછા ફરવાની હિંમત કરી. ઋષિ કપૂર કે શ્રીદેવી જેવાં એક્ટર્સ સમજણથી પોતાના જીવનની બીજી ઇનિંગ સરસ રીતે ગોઠવી શક્યા જ્યારે મુમતાઝ, રિના રોય કે આમ જોવા જાવ તો, માધુરી દીક્ષિત પણ પોતાની કારકિર્દીની બીજી ઇનિંગ એવી સફળતાથી ગોઠવી શક્યાં નહીં. ફિલ્મી દુનિયાની ડવેમર બીજી કોઈ પણ દુનિયા કરતાં અલગ છે. ક્રિકેટમાં પણ સ્ટાર્સ હોય છે. સાહિત્યકારો, સંગીતકારો કે ચિત્રકારોને પણ પોતાના ફેન હોય છે, પરંતુ સત્ય એ છે કે ફિલ્મી દુનિયાના સ્ટાર્સ પાસે એક પાગલ ફેનફોલોઈંગ હોય છે જે એમને લગભગ ભગવાન માને છે. શુક્રવારથી શુક્રવારની આ રંગીન જિંદગીમાં રિલ લાઈફ અને રિયલ લાઈફ વચ્ચેનો તફાવત ધીમે ધીમે ઓછો થતો જાય છે. પોતાને જોવા માટે એકઠું થતું ટોળું, પાછળ દોડતા લોકો, એક નાનકડી સેલ્ફી માટે કરગરતા ફેન્સ જો ન રહે તો શું થાય, એ વિચારમાત્ર ધ્રુજાવી મૂકે એવો હોય છે.

મનમોહન દેસાઈ એક્ટર નહોતા, પણ એમની ડવેમર એક્ટર્સ કરતાં ઓછી નહોતી. રાજ કપૂરથી શરૂ કરીને શમ્મી કપૂર, રાજેશ ખન્ના અને ફિલ્મી દુનિયાના લગભગ દરેક મોટા સ્ટાર સાથે એમણે કામ કર્યું છે. આટ-આટલા લોકો પોતાના કઠ્ઠામાં હોય ત્યારે અચાનક આવેલી ઓટ કે ખાલીપો માણસને એકલો કરી નાખે છે. બીજી કોઈ પણ દુનિયા કરતાં ફિલ્મી દુનિયાની નિષ્ફળતા જુદી એ રીતે છે કે અહીં નિષ્ફળ માણસને મળવા, ખબર પૂછવા કે એની ચિંતા કરવા માટે કોઈ હોતું નથી. મનમોહન દેસાઈ કદાચ પોતાના છેલ્લા દિવસોમાં એકલા હશે ને ત્યારે એમને આ ફિલ્મી દુનિયાનો સાચો પરિચય થયો હશે એમ પણ બને, પરંતુ સત્ય તો એ છે કે કઈ દુનિયામાં નિષ્ફળ માણસની વહારે ઊભા રહેનાર લોકો આસાનીથી મળે છે? નિષ્ફળતા એક એવી ચીજ છે જે આપણી આસપાસના લોકોની ઓળખ કરાવે છે. જેને આપણે પોતાના માનતા હોઈએ એવા લોકો ખરેખર પોતાના છે કે નહીં એની સમજણ આપણને આપણો ખરાબ સમય કરાવી આપે છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ નથી કે આપણી આસપાસ બધા સ્વાર્થી, નકામા, લુચ્ચા અને મતલબી લોકો છે, પરંતુ આપણી આસપાસ બધા જ આપણને ચાહે જ છે અને આપણા સારા-ખરાબ સમયમાં આપણી સાથે ઊભા જ રહેશે એમ માની લેવું જરા વધારે પડતું છે. એવી અપેક્ષા દુઃખ સિવાય બીજું કંઈ નથી આપતી.

બદલાતા સમય સાથે માણસમાત્ર સ્વાર્થી થવા લાગ્યો છે. દરેકને પોતાના ભવિષ્યની ચિંતા છે એટલે દરેક પોતાના વર્તમાનમાં પહેલો વિચાર પોતાનો કરે એ સ્વાભાવિક છે. ગળાકાપ હરીફાઈ અને વધતી જતી વસ્તી સાથે તક ઘટવા લાગી છે અને જરૂરિયાતો વધવા લાગી છે. લગભગ દરેક માણસને જે છે એનાથી વધુ તો જોઈએ જ છે. ટેલિવિઝન અને મીડિયાની જાહેરાત માણસને વધુ ભૂખાળવો, વધુ અસલામત અને વધુ લોભી બનાવવાનું કામ કરે છે. આપણે આપણી જાતને જોઈએ તો પણ આપણે સમજી શકીએ કે દસ વર્ષ પહેલાંની શાંત અને સરળ જિંદગી હવે નથી રહી. નવી પેઢીનાં સંતાનો વસ્તુઓને વધુ ચાહે અને વ્યક્તિને ઓછી... વાંક એમનોય નથી જ!

અગત્યનું એ છે કે જે સ્વયં સાથે સંવાદ કરી શકે છે એ એક સમજણ કેળવી શકે છે. એકલતા એ જ માણી શકે છે જેને ભીતર ઉચાટ નથી. ભીતર ઉચાટ એટલા માટે છે કારણ કે આપણે આપણી જાતને સફળ અને નિષ્ફળના લેબલ ચોંટાડીને બીજાથી વધુ કે ઓછા, સરખાવતા રહીએ છીએ. આપણે જે કરી રહ્યા છીએ એમાં મજા આવે અને સારી રીતે જીવી શકાય એટલા પૈસા મળતા હોય તો સતત સફળ હોવાની શર્ત નહીં મૂકવાની. આજના સમયમાં વધી રહેલા કથાકારો કે સાધુ-સંપ્રદાયો દેખાડે છે કે આપણે ભીતરથી બેચેન છીએ. બહારથી કોઈ આપણને શાંત નહીં કરી શકે. દરેકે દરેક વસ્તુ હશે તો પણ સંતોષ નહીં હોય કે શાંતિ નહીં હોય તો બધું જ નકામું છે.

મનમોહન દેસાઈને આજે યાદ કરીએ તો આપણે એમની સફળ ફિલ્મો માટે યાદ કરીએ છીએ, એમની નિષ્ફળતા આપણે પણ ભૂલી ગયા છીએ! એ કેમ નહીં ભૂલી શક્યા હોય?

રીઅર વ્યૂ નહીં, વિન્ડ સ્કીન... પ્રવાસમાં આગળની તરફ જુઓ

આમ તો લગભગ દરેક દિવસ પાસે એકાદ એવી સ્મૃતિ હોય જ છે જેના પરથી ઇતિહાસનું એકાદ પાનું શોધી શકાય. આપણે બધા તારીખો યાદ રાખીએ છીએ, તહેવારો યાદ રાખીએ છીએ, પ્રસંગો અને ઇતિહાસ યાદ રાખીએ છીએ, પરંતુ એ ઇતિહાસમાંથી આપણને મળેલી શીખ સામાન્ય રીતે ભૂલી જઈએ છીએ. એક નાનકડી વાર્તા કહેવી છે. એક છોકરીનાં લગ્ન થયાં ત્યારે એની માએ એને એક સલાહ આપેલી, તું અને તારો વર એક જોઈન્ટ એકાઉન્ટ ખોલાવજો. જિંદગીમાં જ્યારે સારો પ્રસંગ આવે કે ખુશીના સમાચાર મળે કે કોઈ સરસ દિવસ, સાંજ કે સમય ઊજવો ત્યારે એ ખાતામાં થોડા પૈસા નાખજો. યાદ રાખજે કે આ ખાતું માત્ર પૈસા નાખવા માટે છે, ઉપાડવા માટે નથી.

‘જો ઉપાડવાના નથી તો નાખવાના કેમ?’ જુવાન દીકરીએ પ્રશ્ન કરેલો. માએ હસીને કહેલું, ‘ઉપાડવાનો વારો આવશે ત્યારે હું તને કહીશ.’ દીકરીનાં લગ્ન થયાં. એક પછી એક સારા પ્રસંગો આવતા ગયા. સુખનો સમય જ્યારે આવ્યો, સારી સાંજ વીતી કે એકબીજાંને પ્રેમ કરવાનો ગાળો આવ્યો ત્યારે દરેક વખતે દીકરીએ થોડાક પૈસા એ ખાતામાં નાખ્યા. પાંચેક વર્ષ તો બહુ જ સુંદર સમય ગયો. પછી બંને જણને વાંધો પડવા માંડ્યો. નાની-નાની વાતમાં ઝઘડો થાય. બંને જણાં ગમેતેમ બોલવાનું છોડે નહીં એટલે ઝઘડો વધી જાય. અંતે એક એવી જગ્યાએ પહોંચ્યાં જ્યાં એમણે છૂટાં પડવાનું નક્કી કર્યું. દીકરીએ જઈને માને બધી વાત કરી. માએ પેલું ખાતું યાદ કરાવ્યું.

‘હવે એ ખાતાની પાસબુક લઈ આવ.’ દીકરી પાસબુક લઈને આવી. માએ એક પછી એક પ્રશ્ન પૂછવા માંડ્યા, ‘આ પૈસા ક્યારે નાખેલા?’ દીકરીએ પ્રસંગ યાદ કર્યો... પ્રશ્નો પુછાતા ગયા અને એના જવાબમાં એક પછી એક પ્રસંગ યાદ આવતા ગયા. જેમ સુખના પ્રસંગો યાદ આવતા ગયા તેમ તેમ કડવાશ ધોવાતી ગઈ. સાથે ગાળેલો સમય યાદ આવતો રહ્યો ને એ સમયમાં એકબીજાને કેટલું ચાહ્યાં હતાં, કેવા સમયમાંથી પસાર થયાં હતાં એ પણ યાદ આવતું ગયું... દીકરીની આંખો ભીની થઈ ગઈ. એને ભૂલ સમજાઈ. એણે જઈને પતિને પણ એ જ રીતે પ્રસંગો યાદ કરાવ્યા!

આપણે બધા જ જિંદગીની પાસબુકને ખોલીને જોવાનું શીખી લેવું જોઈએ. દરેક પાસબુકમાં સ્નેહ અને સંબંધોની ડિપોઝિટ પડેલી જ હોય છે. સામાન્ય રીતે જ્યારે છૂટા પડવાનું આવે ત્યારે જ આપણને આવું જોઈન્ટ એકાઉન્ટ યાદ આવતું હોય છે. આ દુઃખની અને દુર્ભાગ્યની વાત છે. સાથે રહેતાં હોઈએ ત્યારે નાની-મોટી વાતમાં ઝઘડા થાય, મતભેદ કે મનદુઃખ પણ થાય, એમાં કંઈ હચમચી ઊઠે એવું હોતું જ નથી. વિશ્વનો કોઈ સંબંધ આદર્શ નથી. આપણે બધા આદર્શ સંબંધોની વાત પુસ્તકોમાં વાંચીએ છીએ, સિનેમામાં કે ટેલિવિઝનમાં જોઈએ છીએ. આપણને લાગે છે કે પતિ-પત્નીના સંબંધો, મા-દીકરાના, બાપ-દીકરીના કે પારિવારિક સંબંધો ‘હમ સાથ સાથ હૈ’ જેવા હોવા જોઈએ. સતત ખુશખુશાલ, આનંદિત અને પર્મેનન્ટ પિકનિક જેવા!

એવું હોય નહીં, હોઈ શકે નહીં. જગતની દરેક વ્યક્તિ પાસે પોતાની જિંદગીના સારા અને ખરાબ પ્રસંગોનું સંસ્મરણ હોય છે. લગભગ બધાને એમની પ્રિય વ્યક્તિ વિશે વાંધા પણ હોય છે. તેથી પ્રિય વ્યક્તિ અપ્રિય બની જતી નથી, બનવી ન જોઈએ. અગત્યનું એ છે કે આપણે માણસને જાણવા કે સમજવાને બદલે એને આપણી ઈમેજમાં ફિટ કરવામાં વધુ સમય અને શક્તિ બગાડીએ છીએ.

આપણને આપણી કલ્પના મુજબની, ધારણા મુજબની પત્ની, પતિ કે સંતાન જોઈએ છે. આપણે જે કલ્પનામાં રચ્યો છે એવો સંસાર જોઈએ છે. જે ખરેખર હકીકતમાં અસ્તિત્વ ધરાવતો નથી. આપણને જે જોઈએ છે અને આપણને જે પ્રાપ્ય છે, મળ્યું છે એની વચ્ચેનો ગેપ એ જિંદગીની સરચાઈ છે, પરંતુ મોટા ભાગના લોકોને એ સરચાઈ જાણવા કે સમજવામાં રસ નથી. આપણે બધા જ અજાણતાં જ જિંદગી પાસે ઘણું માગીએ છીએ, ઝંખીએ છીએ. સંબંધના સ્વરૂપમાં, સગવડના કે સંપત્તિના સ્વરૂપમાં... આપણને લાગે છે કે, આટલું તો આપણને મળવું જ જોઈએ. આ તો આપણી માગણી કે ધારણા છે. જિંદગીએ આપણને આવું કોઈ વચન આપ્યું નથી. માગવાનો અધિકાર સહુને છે ને

મેળવવાનો પણ, પરંતુ જો ન મળે તો ધમપછાડા કરવાથી મળી જશે એમ માનવાનું કોઈ કારણ નથી. આપણે બધા જ જીવન વિશે અમુક રીતે નિશ્ચિત ધારાધોરણો નક્કી કરી નાખીએ છીએ. કેટલો વરસાદ પડશે, કેવો તડકો પડશે, ફૂલ કેટલું મોટું-નાનું ખીલશે કે હવા કેવી વહેશે એ વિશે કુદરત પાસે કોઈ ધારા-ધોરણ નથી. માણસ પોતે પણ કુદરતનું સર્જન છે અને જીવન એ કુદરતની ભેટ છે. કુદરતે આપણને એના હિસ્સા તરીકે સર્જ્યા હોય ત્યારે નિશ્ચિત ધારા-ધોરણ કે ડિઝાઇનમાં જીવવું કેટલા અંશે શક્ય છે?

આપણે બધા જ આપણી જાત પાસે ખૂબ અપેક્ષા રાખીએ છીએ. દરેક વ્યક્તિને સુપર હ્યુમનનું સર્ટિફિકેટ જોઈએ છે. સ્ત્રીને સુપર મા, સુપર પત્ની, સુપર કર્મચારી કે સુપર પુત્રવધૂ બનવું છે. સામે એને સુપર પતિ, સુપર પિતા જોઈએ છે... પુરુષને સતત સફળતા અને સત્તાની ઝંખના છે, સામે એને પોતે જે કરી રહ્યો છે એને માટે પ્રશંસા જોઈએ છે. માતા-પિતાને જે નથી મળ્યું એ પોતાના સંતાનને આપે તો છે જ પણ સામે એના સંતાન પાસેથી એની અપેક્ષા પણ એટલી જ લાંબી, પહોળી અને ઊંડી છે. જે માતા-પિતાએ સંતાનને ઉછેર્યા છે એ માતા-પિતાને પોતાનાં વયસ્ક કે પ્રૌઢ થઈ રહેલાં સંતાનો પાસેથી હવે પોતાનાં વર્ષો અને મહેનતનું ફળ જોઈએ છે! આ બધા માટે મોટા ભાગના લોકો નિષ્કાથી પ્રયાસ પણ કરે જ છે, પરંતુ આપણો પ્રયાસ અને સામેની વ્યક્તિની અપેક્ષા દરેક વખતે એક જ જગ્યાએ આવીને મળે એવું બની શકે ખરું? મૂડ, મિજાજ, માન્યતા, માનસિકતા અને મન... બધું જ કામ કરતું હોય છે. દરેક પાસે આ પાંચેય વસ્તુ જુદા જુદા લેવલ અને પ્રમાણમાં હોય છે. આપણો મૂડ, આપણો મિજાજ જે હોય એ જ સામેની વ્યક્તિનો હોય એવું તો શક્ય જ નથી! આપણી માનસિકતા, માન્યતા સામેની વ્યક્તિ સાથે એક જેવી કે એકાકાર હોય એ પણ સંભવ નથી ને મન, સહુનું જુદું છે, માટે જ આ જગતના લોકો જુદા છે.

જિંદગીની સામાન્ય તારીખો પણ તહેવારો બની શકે જો આપણે ભીતરથી આનંદિત અને પ્રફુલ્લિત રહીએ તો. સ્વયં પાસેથી અપેક્ષા રાખવાનો અધિકાર છે, પરંતુ કદાચ એ અપેક્ષા પૂરી ન થાય તો જે મળ્યું છે એને ફેંકી, ફગાવી કે નકારી દેવાને બદલે આનંદથી સ્વીકારીને એની મજા કેમ ન માણવી? પત્નીને સાહિત્યનો કે સંગીતનો શોખ ન હોય કે પતિ બહુ વાતોડિયા, એક્સપ્રેસિવ ન હોય, સંતાન બહુ હોશિયાર ન હોય કે દીકરી બહુ રૂપાળી ન હોય તેથી એનામાં રહેલી બીજી ક્વોલિટીઝ તરફ નજર નહીં નાખવાની? જે જોઈએ છે તે નથી, માન્યું. નિરાશા પણ થાય, સમજી શકાય, પરંતુ ફક્ત નિરાશાને છાતીએ ચાંપવાને બદલે એ નિરાશામાંથી જન્મ લેતી કોઈ આશા, શક્યતા કે સ્વપ્ન તરફ કેમ ન જોઈ શકાય?

મોટા ભાગના લોકો વીતેલાં વર્ષો વિશે અફસોસ કર્યા જ કરે છે... ‘હવે શું?’ એ એમનો પર્મેનન્ટ પ્રશ્ન હોય છે! અગત્યનું એ છે કે હવે પણ ઘણું બાકી છે. આપણે બધા વહી ગયેલાં વર્ષો વિશે એટલા બધા નિરાશાજનક છીએ કે આવનારાં વર્ષો તરફ જોઈ શકતા જ નથી. બહુ ઓછા લોકોએ નોંધ્યું હશે રીઅર વ્યૂ મિરર ભલે હોય ડ્રાઇવરની આગળ, પણ દેખાડે છે પાછળનું દૃશ્ય... આપણે સતત રીઅર વ્યૂમાં જોતા નથી! આપણે તો આગળના વિન્ડ સ્ક્રીનને પેલે પાર જોઈએ છીએ, કારણ કે નજર તો આગળના રસ્તા તરફ રાખવાની છે. જવાનું પણ આગળ છે, પાછળ નહીં.

રિવર્સ તો ક્યારેક જ કરવાનો વારો આવે. જિંદગીની ગાડી પણ આગળની તરફ જ જાય અને જવી જોઈએ... રીઅર વ્યૂમાં જોવાનું ફક્ત એટલા ખાતર કે પાછળ છૂટી રહેલો રસ્તો તદ્દન ભુલાઈ ન જાય!

દરેક સ્ત્રી દબાયેલી, કચડાયેલી, પીડાયેલી નથી હોતી

‘તમે ગમે તે કહો, પરંતુ સંભ્રાંત ઘરોમાં, તમે જે કલાસને અર્બન અને એક્સુઅન્ટ કહો છો તે કલાસમાં સ્ત્રીઓ પર હાથ ઉપાડવામાં આવે છે. એમના પર અત્યાચાર થાય છે. એ મૂંગે મોઢે સહીને ત્યાં ટકી રહે છે...’ અમદાવાદના જે.બી. ઓડિટોરિયમમાં (એ.એમ.એ.) યોજાયેલા ‘કનેક્ટ’ નામની એક મહિલા સંસ્થાના કાર્યક્રમમાં આ પ્રશ્ન પુછાયો ત્યારે આ સત્યને નકારી શકાય એવી સ્થિતિ તો નહોતી જ! આપણે બધા જાણીએ છીએ કે ભણેલા અને ઉચ્ચ મધ્યમવર્ગનાં ઘરોમાં પણ સ્ત્રી સાથેનું વર્તન દરેક વખતે સન્માન અને સ્નેહપૂર્ણ નથી હોતું. મોટા ભાગની સ્ત્રીઓ સામાજિક પ્રતિષ્ઠાના ભયથી, સંતાનોના ભવિષ્ય માટે કે માતા-પિતાની લાગણીને સાચવવા, મજબૂરીમાં કે આવક નહીં હોવાની લાચારીમાં આવાં લગ્નોમાં કે પરિવારોમાં જીવી જાય છે. એમને માટે બીજે ક્યાંય જવાની કે આ પરિસ્થિતિને બદલવાની શક્યતાઓ નહીંવત્ હોય છે. પોતાની આવક ન હોવાને કારણે આવી મહિલાઓ પોતાનું ઘર ન છોડી શકે એ સમજાય એવી વાત છે, પરંતુ આવા અત્યાચારને કે મારપીટ અથવા લગભગ બળાત્કારની કક્ષાએ કરાતા સંભોગને સહીને પણ આ મહિલાઓ આવી પરિસ્થિતિને છુપાવવાનો પ્રયાસ કરે છે, ત્યારે નવાઈ લાગે છે.

‘લોકો શું કહેશે?’ના વિચારમાં સંકોચાતી અને શરમાતી આ સ્ત્રીઓ કદાચ પોતાની ફરિયાદ કોઈને નહીં કરી શકતી હોય એવું બને, એવું માનવાની ભૂલ આપણે ન કરવી જોઈએ કે આવો સંકોચ કે આવી ભયાનક સ્થિતિ ફક્ત ‘સ્ત્રીઓ’ માટે જ હોય છે!

બદલાતા સમય સાથે કેટલાય ભારતીય પરિવારોમાં, ગુજરાતી પરિવારોમાં પણ મહિલાનું સશક્તિકરણ જરા જુદી રીતે અથવા સ્પષ્ટ કહીએ તો જરા અવળી રીતે થઈ રહ્યું છે! સરકારે મહિલાના સન્માન અને હિત માટે બનાવેલા કાયદાનો ઉપયોગ એક સ્ત્રી જ્યારે પોતાના પરિવારને ડરાવવા માટે કે દબાવવા માટે કરે ત્યારે એ કાયદો કેટલો નિરર્થક અને નપુંસક છે એ વાત સમજાયા વગર રહેતી નથી. સાબરમતી જેલમાં જવાનું થયું ત્યારે મહિલા વિભાગમાં રહેતા કાચા કામના કેદીઓમાં એક ૮૦ વર્ષના વૃદ્ધાને મળવાનું થયું. ભાગ્યે જ ચાલી શકે કે પોતાનું કામ પણ સ્વતંત્રતાથી ન કરી શકે એવાં એ બહેનની સામે એમની પુત્રવધૂએ દહેજ માટેની મારપીટનો (૪૯૮-એનો) કેસ કર્યો હતો. કાયદા મુજબ તો એમને પકડી જ લેવાં પડે, પરંતુ ત્યાં ઉપસ્થિત એક મહિલા પોલીસે પૂરી સહાનુભૂતિ સાથે કહ્યું કે, ‘આ બહેન પર કરેલો કેસ ખોટો છે એવી અમને ખબર હોય તેમ છતાં અમારા હાથ બંધાયેલા હોય છે.’

વુમન્સ-ડેના દિવસે જાત-ભાતના કાર્યક્રમો કરવામાં આવે છે. ‘સ્ત્રી સશક્તીકરણ’ અથવા ‘વુમન એમ્પાવરમેન્ટ’ માટે ભાષણબાજી અને અખબારોની ખાસ પૂર્તિઓ પણ પ્રકાશિત કરાય છે. સ્ત્રી સશક્ત જ છે... આપણે જે વર્ગની વાત કરીએ છીએ એ વર્ગની સ્ત્રીને કદાચ હવે સશક્તીકરણની બહુ જરૂર નથી, પરંતુ સમજણની જરૂર છે. સશક્તીકરણનો અર્થ બીજી વ્યક્તિને નબળી બનાવવી કે નબળી પુરવાર કરવી એવો નથી. જે સશક્ત છે એણે અશક્તની મદદ કરવાની છે. એને સશક્ત બનાવવા માટે પોતાની શક્તિ વાપરવાની છે. જે મહિલાઓ આવા કાર્યક્રમોનો હિસ્સો હોય છે અથવા જે વુમન્સ-ડે ઊજવી શકે એવી મહિલાઓ છે એમને કદાચ સશક્તીકરણની જરૂર નથી, અને જે મહિલાઓને સાચે જ સશક્તીકરણની જરૂર છે એ મહિલાઓ એટલે દૂર વસે છે કે એમના સુધી વુમન્સ-ડે જેવી માહિતી કે ફિતૂર પહોંચતાં જ નથી. વડીલ કે ગામના મુખી સામે ચપ્પલ નહીં પહેરી શક્તી સ્ત્રી, કન્સ્ટ્રક્શન લેબર તરીકે કામ કરતાં કરતાં કોન્ટ્રાક્ટરને શરીર ધરી દેવું પડે એવી સ્ત્રી, ઘરકામની નોકરી ટકાવી રાખવા માટે ઘરના પચાસ-પંચાવન વર્ષના પ્રૌઢને શરીર સોંપતી ૧૪-૧૫ની છોકરી કે બળાટકારનો ભોગ બનતી, મોલેસ્ટેશનનો ભોગ બનતી સ્ત્રીઓ સુધી સાચે જ આ વુમન્સ-ડે પહોંચે છે ખરો? અમુક રંગનાં કપડાં પહેરેલી, ફોટા પડાવતી કે ફેશન શો કરતી સ્ત્રીઓની સામે કોઈ વિરોધ નથી. પોતાની સ્વતંત્રતા અને અસ્તિત્વ માણવાની દરેકની આગવી રીત હોય એમાં કશું ખોટુંયે નથી, પરંતુ આપણે જો સ્ત્રીના ખાસ દિવસની વાત કરતા હોઈએ તો એમાં માત્ર અર્બન ક્લાસની, અમુક આર્થિક બેકગ્રાઉન્ડ ધરાવતી સ્ત્રીઓ સિવાયની સ્ત્રીની પણ વાત થવી જોઈએ. આંગણવાડીની, કન્સ્ટ્રક્શન લેબરની, શાકભાજી વેચતી કે ઘરમાં કામ કરતી સ્ત્રીને કોઈ વુમન્સ-ડે વિશે જણાવે છે?

‘ફાયર બ્રાન્ડ’ નામની નેટફ્લિક્સ પર રજૂ થયેલી એક ફિલ્મમાં મહિલા વકીલ ફેમિલી કોર્ટમાં કામ કરે છે. છૂટાછેડા અપાવતી વખતે સ્ત્રીના હિતને ધ્યાનમાં રાખીને એ પોતાનો કેસ તૈયાર કરે છે અને સામાન્ય રીતે જીતે જ છે. એક સ્ત્રી એની પાસે પોતાનો કેસ લઈને આવે છે... આ સ્ત્રીનો કેસ લડતી વખતના અનુભવમાં મહિલા વકીલને સમજાય છે કે સ્ત્રી દરેક વખતે બિચારી, બાપડી, પીડિત કે શોષિત નથી હોતી. સચિન ખેડેકર એક એવી સ્ત્રીનો પતિ છે જે બાયપોલરની દર્દી છે... ઓટેસ્ટિક દીકરીની કસ્ટડી લેવા માટે સચિન ખેડેકર બધું જ આપી દે છે, આવા પુરુષોને જોઈએ ત્યારે સમજાય કે પુરુષની વિરુદ્ધ સતત જે પ્રચાર અને પ્રસાર કરવામાં આવે છે એ દરેક વખતે સાચો ન હોય એમ પણ બને! આ ફિલ્મમાં સચિન ખેડેકરનો અભિનય પ્રશંસનીય છે. એનો આકોશ, એની પીડા, દીકરી માટેની લાગણી અને પરિસ્થિતિ સાથે કામ પાડવાની એની સમતા જે રીતે એના પાત્રમાં રજૂ થઈ છે એ જોયા પછી આવા કેટલાય પુરુષો હશે એ બાબતમાં કોઈ શંકા રહેતી નથી.

આ દેશમાં જ નહીં ગુજરાતમાં પણ એવા કેટલાય પુરુષો હશે જેમણે પોતાના લગ્નજીવનને બચાવવા માટે પોતાનાથી બની શકે એ બધા પ્રયત્નો કર્યા જ હશે. માત્ર સ્ત્રી જ સહન કરે છે કે સ્ત્રી જ સમાધાન કરે છે એ વાત આમ તો સદંતર મિથ છે. સ્ત્રી પોતે સહન કરે કે પીડા ભોગવે ત્યારે કદાચ એને વધુ ગ્લોરીફાય કરે છે એની જાહેરાત કરે છે જ્યારે પુરુષ પોતાનાં આવાં સમાધાનોને કે આવી પરિસ્થિતિ સહન કરતા હોય ત્યારે એને જાહેર નહીં કરવામાં પોતાની પ્રતિષ્ઠા અને પુરુષત્વ સચવાઈ રહેશે એમ માનીને ચૂપ રહેવાનું પસંદ કરતા હશે?

એક સમય હતો કે જ્યારે સ્ત્રી ફક્ત ગૃહિણી હતી. એની પાસે એના પિતા, પતિ કે પુત્રને તાબે થયા વગર, એને રાજી રાખ્યા વગર, એની ઈચ્છા અને મરજી પ્રમાણે વતર્યા વગર બીજો કોઈ ઉપાય નહોતો. એની પાસે આર્થિક સ્વતંત્રતા નહોતી, એની પાસે કાયદાનો બેંકઅપ નહોતો. હવે બધું છે. નવાઈની વાત તો એ છે કે પહેલાંના સમયમાં માર જાતી, પીડાતી કે રડતી માને બચાવવા માટે દીકરી પણ ઊભી થઈ શકતી નહોતી, પરંતુ હવે પિતા ખોટા છે કે નહીં એની પૂરી તપાસ કર્યા વગર, સત્યમાં ઊંડા ઊતર્યા વગર પણ કેટલીક દીકરીઓ પિતાને ગુનેગાર માનવાની ભૂલ કરવા લાગી છે.

એ જમાનો જુદો હતો જ્યારે સ્ત્રીને સતી કરવામાં આવતી. એની પાસે ભણવાનો કે સ્વતંત્ર નિર્ણય કરવાનો અધિકાર નહોતો. ત્યારની સ્ત્રીની જરૂર પીડાતી, કચડાતી, દબાતી હતી... હવે, આપણે જે સમાજમાં રહીએ છીએ... છાપાં વાંચીએ છીએ, મોબાઇલ વાપરીએ છીએ, બેન્કમાં એકાઉન્ટ ધરાવીએ છીએ,

કબાટમાં સાડીઓ અને લોકરમાં દાગીના ધરાવીએ છીએ, મરજીથી હરી-ફરી-ખાઈ-પી શકીએ છીએ. વેકેશન કરીએ છીએ અને કીટી પાર્ટી કે બહેનપણીઓ સાથે મોલમાં ફરી શકીએ છીએ ત્યારે વુમન એમ્પાવરમેન્ટને કદાચ કોઈ બીજા લોકેશન પર લઈ જવાની જરૂર છે. અમદાવાદ, રાજકોટ કે સુરત, વડોદરા જેવાં શહેરોથી ૪૦૦ કિલોમીટર દૂર જ્યાં દિવસની એક જ એસટી બસ આવે છે કે છાપાં બીજે દિવસે માંડ પહોંચે છે એવા ગામમાં દીકરીને ભણાવવા માટે સંઘર્ષ કરી રહેલી માની કોઈ મદદ કરી શકે તો એને વુમન એમ્પાવરમેન્ટમાં પ્રદાન કર્યું કહેવાય... બાળકને જન્મ નહીં આપી શકતી કોઈ સ્ત્રીને જ્યારે વાંઝણી અને ડાકણ કહીને ઘરની બહાર કાઢી મૂકવામાં આવે ત્યારે એના જીવનનિર્વાહની વ્યવસ્થા કરવામાં કોઈ એની મદદ કરે તો એને વુમન એમ્પાવરમેન્ટ કહેવાય... બળાત્કારનો ભોગ બનેલી કોઈ દીકરીને જ્યારે કોર્ટમાં પ્રશ્નો પુછાવાના હોય ત્યારે આપણે એને ઓળખતા ન હોઈએ તો પણ કોર્ટમાં જઈને એને ખભે હાથ મૂકીને ‘હિંમત રાખજે’ એટલું કહી શકીએ તો એને વુમન એમ્પાવરમેન્ટ કહેવાય!

...અને આ કરવા માટે કોઈ ખાસ તારીખની જરૂર નથી પડતી..

ये आंसु मेरे दिल की मुबान है

“रउवुं अे वैज्ञानिक रीते जइरी बाअत ऐ. जे लोको रडी नथी शकता, रउता नथी के पोतानुं रुदन दबावे ऐ अेमना जवनमां इस्ट्रेशन आवे ऐ. उकणाट, उश्केराट अने बीनजइरी तकलीझेथी दूर रडेवुं डोय तो समय समयांतरे रडी लेवुं जोईअे...” मानसशास्त्री तृप्ति यौधरी पटेले सुरतमां ‘कांँग क्लब’ना अेक कार्यक्रममां रुदननुं वैज्ञानिक समजावुं.

आ कांँग क्लबनी शइआत पाइ अडु रसप्रद रीते थई उती. सुरतमां कमलेश मसालावाला ‘कांँग क्लब’ चल्लावे ऐ. कमलेशभाईना कडेवा प्रमाणे आ भारतनी पडेली कांँग क्लब ऐ. थोडाक सभ्यो साथे मणीने समूड रुदन करे अेवो वियार डो. मुकुल योक्सीने आव्यो. स्वाभाविक ऐ, कारण के मुकुलभाई मानसशास्त्री ऐ, ने साथे साथे संवेदनशील कवि ऐ. अेमने तो रुदननुं मडत्व समजाय ज! अेमना वियारने कमलेशभाईअे उकीकतमां इरेवी नाअ्यो. थोडाक ज दिवसमां वैष्णोदेवी मंदिरना बेजमेन्टमां आवेला डोलमां एन्डस्ट्रियाल्लिस्ट श्री लुथरानी मददथी पडेली मीटिंग थई. बीजा पाइ सांभणी शके अेवा मोटा अवाजे डूसकां लरता केटलाक लोको अने आंभ मीथीने मौन रुदन करता केटलाक लोकोनी साथे आ कांँग क्लबनी ऐल्ली पांच मिनिट कोईक जुदी ज अनुभूति करावी जाय अेवी उती.

रडी लेवाथी अंधुं उणवुं अने उलकुं थई जाय ऐ, अेवो आपाणा अंधानो अनुभव ऐ. स्वजनना मृत्यु पछीनुं रुदन आपाणा हृदय पर रडेलो लार उणवो करवामां अडु मोटी मदद करे ऐ. कदाय अेटले ज, सौ स्वजन साथे मणीने रुदन

કરે છે. ધીરે ધીરે આપણે બધા ફેશનમાં સોફેસ્ટિકેટેડ બેસણું કરતા થઈ ગયા છીએ. પ્રાર્થનાસભા કે ધીમા અવાજે વાગતું સંગીત, ગીતાના શ્લોક હોય, કોઈ કશું બોલે નહીં, હાથ જોડીને નીકળી જાય. આ સારું હશે, પરંતુ એની સામે યાદ કરીએ તો આજથી થોડાં વર્ષો પહેલાં લોકો ખરખરો કરવા આવતા. આવનાર પણ રડે ને ઘરની વ્યક્તિ પણ રડે... સામસામી કરવામાં આવતા રુદનથી ગુમાવેલા સ્વજનની યાદની પીડા ઘટતી. લોકસાહિત્યનો એક સૌથી યાદગાર કિસ્સો જોગીદાસ ખુમાણ અને ભાવનગરના મહારાજાનો છે. અનેક અવાજોમાં જોગીદાસનું રુદન પકડી પાડનાર મહારાજાએ એ દિવસોમાં એમના સૈનિકોને જોગીદાસ ખુમાણ સામે તલવાર ઉગામવાની ના પાડેલી, કારણ કે એ દીકરાના ખરખરે આવેલા. ખરખરો કરવા આવેલ માણસ સ્વજન છે, બહારવટિયો નહીં!

લૉર્ડ ટેનિસન નામના અંગ્રેજ કવિની એક કવિતા, “હોમ ધે બ્રોટ ધી વૉરિયર ડેડ”માં એક સૈનિકનું શબ જ્યારે ઘરે લાવવામાં આવે છે ત્યારે એની યુવાન પત્ની રડી નથી શકતી. સૌ એને રડાવવાનો પ્રયાસ કરે છે, સૈનિક વિશે વાતો કરે છે, એના પ્રેમ વિશે વાતો કરે છે, પરંતુ પત્ની આઘાતથી જડ થઈ ગઈ છે. અંતે એક ઘરડી દાસી એ સૈનિકનું નાનકડું બાળક લાવીને એની પત્નીના ખોળામાં મૂકે છે. પત્ની ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડી પડે છે!

આ બંને કથાઓની પાછળ રુદનનો મહિમા સમજાવ્યો છે. આપણે બધા સમય સાથે થોડા જડ અને થોડા દંભી થઈ ગયા છીએ. જાહેરમાં રડવાથી સામેની વ્યક્તિ આપણી નબળાઈ સમજી જશે, જાણી જશે ને પછી એ નબળાઈથી આપણને બ્લેકમેઇલ કરશે, માથે ચડી જશે અથવા એ નબળાઈનો ઉપયોગ કરીને આપણી સાથે કશું ખોટું કે ખરાબ કરશે એવા ભયથી આપણે કોઈની સામે રડવાનું ટાળીએ છીએ. આપણે સમય સાથે વધુ ને વધુ પ્રોટેક્ટેડ થતા જઈએ છીએ. આપણી દુનિયામાં કોઈને પ્રવેશ ન મળવો જોઈએ એવી આપણી માન્યતા પણ છે અને આગ્રહ પણ. નાનકડા ટીનએજ સંતાનથી શરૂ કરીને ૮૦-૮૫ વર્ષના દાદાજી સુધી લગભગ દરેક માણસ ‘પ્રાઈવસી’ શબ્દને પોતાની રીતે મૂલવતો અને માંગતો થઈ ગયો છે. નવાઈની વાત એ છે કે આપણે ઇમોશન્સ પ્રાઈવેટ રાખવા છે, આપણી વાતોને ગોપિત રાખવી છે એવું આપણે કહીએ છીએ, પરંતુ એની સામે લગભગ દરેક બાબત ફેસબુક અને ઇન્સ્ટાગ્રામ પર મૂકવાનું આપણે ચૂકતા નથી! અરે, આપણા વિચારો પણ ટિવ્વર પર શેર કરી દઈએ છીએ...

રડી શકનાર અને રડી લેનાર બધા ભીતરની કાળાશ અને કડવાશને ધોવામાં સફળ થતા હોય છે. આમ આપણે બધા રડવા વિશે જરાક બંધી છીએ. કેટલાક પ્રસંગે ન રડી શકાય તો પણ રડી લેવું, અને કેટલાક પ્રસંગે જ્યાં ખરેખર આંખમાં

આંસુ આવી જાય ત્યાં પણ એ આંસુને દબાવીને બહાદુર દેખાવું એ આપણી મનોવૃત્તિ છે. સાવ નાનકડા છોકરાને શિખવાડવામાં આવે કે રડવું નહીં કારણ કે એ ‘પુરુષ’ છે! જે પુરુષ રડતો નથી એનાં ઇમોશન્સ ભીતર સંગ્રહાઈને ફીઝ થઈ જાય છે. એક સામાન્ય સરવે કરીએ તો પણ સમજાય કે પુરુષને વધુ હાર્ટ એટૅક આવે છે, ડાયબીટીસ, બ્લડપ્રેશર અને કેન્સરના શિકાર પણ સ્ત્રીની સરખામણીએ પુરુષ વધુ બને છે. આનું કારણ કદાચ એ છે કે ગાંઠો પહેલાં ભીતર વળે છે ને પછી શરીરમાં ફૂટી નીકળે છે. લાગણી કે ઇમોશન્સ તો પાણી જેવાં છે. એક નહીં તો બીજી રીતે એ પોતાનો રસ્તો શોધી કાઢે છે. જે આંસુ દબાઈ જાય છે એ ગુસ્સા સ્વરૂપે બહાર નીકળે છે. ક્યારેક ડિપ્રેશન તો ક્યારેક ન સમજાય તેવા ઇરિટેશન સ્વરૂપે પણ આંસુ પોતાનો રસ્તો શોધે છે.

આપણને કોઈને સમજાવું નથી, પણ વિચારીએ તો ખ્યાલ આવે કે જન્મતાંની સાથે જો બાળક ન રડે તો ડૉક્ટર એને પીઠ ઉપર મારીને રડાવે છે. એટલે જીવનનો પ્રારંભ જ રુદનથી થાય છે. માણસનાં ફેફસાંને કામ કરવા માટે રુદનની જરૂર છે... એવી જ રીતે એ ફેફસાં બરોબર કામ કરતાં રહે માટે સમય સમયાંતરે ભીતરની કોઈક વાત આંસુ સ્વરૂપે વહી નીકળે એ પણ એટલું જ જરૂરી છે. આપણે બધા જરાક જુદી રીતે જીવવા ટેવાયેલા લોકો છીએ. ઇમોશનનું જાહેર પ્રદર્શન આપણને ડરાવે છે. વહાલ કે વેદના કશું પણ જાહેરમાં વ્યક્ત ન થઈ શકે એવું આપણા ઉછેરમાં શીખવવામાં આવે છે. કોઈ એક વ્યક્તિને ખૂબ ચાહતા હોઈએ તો પણ એને દોડીને ભેટી ન પડાય... ખાસ કરીને, એક સ્ત્રી અને પુરુષ વચ્ચે તો આવી ઇમોશનલ અભિવ્યક્તિ ન જ થઈ શકે! ભેટવું એ ‘સેક્સ’ સાથે સીધી જોડાયેલી બાબત બની ગઈ છે, આપણા - ખાસ કરીને ચાલીસી વટાવી ગયેલા લોકોના મનમાં તો ખરી જ! ફોર્મલી-ઔપચારિક રીતે એકબીજાને ભેટતા લોકોની વાત જુદી છે, પરંતુ સાચા હૃદયથી, પૂરા ઉમળકા અને સ્નેહથી આપણે ક્યારે અને કોને ભેટ્યા હતા એ કદાચ આપણને પણ યાદ નથી. એક બાળક જેટલી સહજતાથી પોતાના પ્રેમ, અણગમા, વહાલ કે ઉશ્કેરાટની અભિવ્યક્તિ કરી શકે છે એટલી સહજતાથી આપણે નથી કરી શકતા. એક બાળક સહજ રહી શકે છે કારણ કે એને જજમેન્ટનો ભય નથી. સામેની વ્યક્તિ શું ધારશે? શું વિચારશે? શું માનશે? એવા કોઈ પણ પ્રકારની લાંબી-ટૂંકી ગણતરીમાં પડ્યા વગર એક બાળક ઇમ્પલસિવ રીતે જે અનુભવે છે તે જ રીતે વ્યક્ત થાય છે. આપણને બાળકો ગમે છે એનું એક કારણ એ પણ છે, કે બાળક ડિઝાઈન કરેલું બનાવટી વર્તન કરતું નથી. એનો અણગમો પણ એટલો જ તીવ્ર હોય છે જેટલું એનું વહાલ...

સાવ નાનકડું બાળક રુદનથી પોતાના અણગમા કે પીડાની અભિવ્યક્તિ કરે છે. ભૂખ લાગી હોય તો રડે ને મજા પડે તો હસે... આ આપણી બૈઝિક અભિવ્યક્તિઓ છે. રડવું અને હસવું એ માણસ પાસે રહેલા શબ્દ વગરના સંવાદ છે. આખા જગતમાં ક્યાંય પણ સ્મિત યુનિવર્સલ છે... આંસુ પણ એવી જ રીતે યુનિવર્સલ છે! ચાઇનીઝનાં પીળાં ને યુરોપિયનનાં લાલ આંસુ નથી હોતાં. એનો અર્થ એ થયો કે વ્યક્તિમાત્રનાં આંસુ એના ઇમોશનની, એની લાગણીની પરિભાષા છે અને આ પરિભાષા સામેની વ્યક્તિ શબ્દો વગર સમજી શકે છે. નવાઈની વાત એ છે કે જે સૌથી સરળ કમ્યુનિકેશન છે, જે સૌથી સહેલો સંવાદ છે એ આપણે નથી કરતા! સંવાદ નથી થતો ત્યારે સંઘર્ષ થાય છે, ભીતર પણ ને બહાર પણ. રડી નાખનારા લોકોની જિંદગીમાં આંસુથી ધોવાયેલા મનની સ્વચ્છતા છે, શુદ્ધતા છે જ્યારે નહીં રડનારા લોકો ભીતર ફીઝ થઈ ગયેલાં આંસુનો એવો બરફ છે જે એની કડવાશને કોઈ લાશની જેમ વર્ષોવર્ષ સંઘરી રાખે છે.

